

HĀCĪ °ALĪ

(ö. 17. yüzyılın ikinci yarısı)

HAYATI

H.A.'nin hayatı hakkındaki bilgimiz yok denecek kadar azdır. 17. yüzyılda yaşamış olan H.A.'nin katip sıfatıyla çeşitli görevlerde bulunduğu anlaşılıyor.¹ Sarı Tarhüncü Ahmed Paşa'nın (ö. 1062/1652) valiliği döneminde Mısır'da katip olarak görev yaptığını ve onun isteği üzerine 1060/1649'de *Aḥbārü'l-Yemānī* isimli eseri yazdığını ve kendisini "Mevlānā" diye tanımladığını biliyoruz. H.A. zaman zaman Gelibolulu Muşafā °Alī ile karıştırılmıştır.² Hac vazifesini ifa ettiği dönemde müşahede ettiği olayları 1074/1663-64 senesinde *Tuḥfetü'l-ḥüccāc* adlı eserinde anlatmıştır. 1083/1672 senesinde divan-ı hümayun katibi sıfatıyla Qamaniçe seferine katılmış ve bu seferin ruznamçesini *Fethnāme-i Qamaniçe* adıyla kaleme almıştır.

ESERLERİ

① *Aḥbārü'l-Yemānī*

H.°A. Mısır'da katiplik yaptığı dönemde vali Ahmed Paşa'nın (ö. 1063/1653) Yemen'le ilgili sorularına cevap olmak üzere 1060/1649 senesinde Quṭbuddīn Muḥammad b. Aḥmad'ın *Barq al-Yamānī fī al-Faṭḥ al-°Uṭmānī* adlı Arapça eserini *Aḥbārü'l-Yemānī* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu eser ilk anda Arapça eserin doğrudan bir özeti gibi görünse de, *Aḥbārü'l-Yemānī*'nin mukaddimesinde Quṭbuddīn'in eserinin tercümesine ilaveler yapılmış ve Yemen'in fethinde bulunmuş mücahitlerin rivayetlerinden, Yemen'e seyahat etmiş seyyahların anlattıklarından ve Yemen'i gezmiş olan bilginlerin vermiş olduğu malumatlardan alıntılar bölümler arasına serpiştirilmek suretiyle tercüme genişletilmiştir. Tercüme esas olan *Barq al-Yamānī* Sinān Paşa'nın (ö. 1004/1596) 981/1574'de serdar olarak bulunduğu Ḥalqu'l-vād (Ḥalqu'l-vādī/Goletta) muharebesi ile bittiği halde H.°A. eserin tercümesini kendi zamanına kadar getirmektedir.³

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitaplığı 886 numarada *Aḥbārü'l-Yemānī* adıyla kaydedilmiş olan nüshası 1077/1668 tarihinde Muşafā b. İbrāhīm tarafından istinsah edilerek yer yer şerhlerle genişletilmiştir. Söz konusu şerhler 1082/1671 yılında Muşafā b. Rıdvan tarafından özetlenerek metne dahil edildikten sonra⁴ eserin adı *Telḥīşü'l-barqū'l-Yemānī* şeklinde değiştirilmiştir.⁵ İlk bakışta farklı iki esere aitmiş izlenimi veren bu iki nüsha yakından incelendiğinde içerdikleri kitap bablarının ve fasıl başlıklarının aynı olduğu görülür.

Gerek tarihinin önce olması ve gerekse verilen şerhlerle müellif nüshasına en yakın nüsha olmasından dolayı içerik söz konusu olduğunda esas alınması gereken *Aḥbārü'l-Yemānī*, mukaddime, beş bölüm ve bir hatime üzerinden tertip edilmiştir. Mukaddimedede eserin tercüme ve yeniden tertibine sebep olan durumlar anlatılmıştır.⁶ Birinci bölümde, Osmanlı devletinin eline geçmeden önce üç nesilden beri Yemen'e ha-

kim olan hükümetler on beş fasıl üzerinden;⁷ ikinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin Yemen'i almasına zemin hazırlayan durumlar otuz altı fasıl üzerinden;⁸ üçüncü bölümde, Yemen'in Osmanlı Devleti adına Sinān Paşa tarafından alınışı altmış fasıl üzerinden;⁹ dördüncü bölümde, Sinān Paşa'dan Hāydar Paşa'nın isyanına kadar valilik eden vezir ve beylerbeylerinin yönetimleri on bir fasıl üzerinden;¹⁰ beşinci bölümde, Yemen'de ortaya çıkan yerli hükümetlerin ve imamların ayaklanmaları ve şevketleri beş fasıl üzerinden anlatılıp,¹¹ hatimede ise 1030/1620-21 senesinden itibaren Yemen'de Osmanlı hakimiyetinin ne şekilde kesintiye uğradığından ve Yemen'de imamlık davası güden İmām Qāsım (ö. 1029/1620) ve kendisinden sonra gelen evlatlarının bozuk itikatlarına sebep olan hallerden bahsedilmiştir.¹²

② *Fethnāme-i Qamanıçe*

1083/1672 yılında gerçekleşen Qamanıçe (Kamianets-Podilsky) seferinin ruznamçesi mahiyetindedir ve 17. yüzyılda bir Osmanlı seferinin detaylarına ışık tutması açısından önemlidir. H.A. divan-ı hümayun katibi sıfatıyla katıldığı bu seferde bizzat şahit olduğu olayları kaleme almıştır. Eser bölüm ve fasıllar şeklinde yazılmamış, bunun yerine seferin menzilleri esas alınmak suretiyle düzenlenmiştir.

Fethnāme mukaddime, gidiş güzergahı, kale muhasarası ve dönüş güzergahı şeklinde bölümlendirilebilir. Mukaddimede 1082/1671-72 senesinin siyasi olayları ve Qamanıçe seferine yol açan Kazaklar üzerinde nüfuz kurmak için Lehistan ile yapılan mücadele özetlenmiş ve 1082 senesinin kışında Özi (Ochakov) muhafızı Halil Paşa'nın (ö. 1096/1685) Kazak hatmanı Petro Doroşenko'ya (ö. 1676) yardım seferi anlatılmıştır. Bundan sonra seferin fiziki ve manevi hazırlığından bahsedilmiş ve bu bağlamda sefere hazırlanmaları için 'sefer eşme' (sefere çıkma) sırası kendilerinde olan eyaletlere (Rümeli, Bosna, Anadolu, Sivas, Halep, Qaraman, Diyārbekir, Mar'aş, Adana) sefer daveti için fermanlar gönderilmesinden ve askere moral vermesi için Bursa'da izinli bulunan saltanat vaizi Vānī Meḥmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) göreve çağırılmasından bahsedilmiştir. *Fethnāme*'ye göre 2 Muharrem 1083/30 Nisan 1672'de tuğ ve sancaklar çıkarılarak padişahın otağ-ı hümayunu ordunun toplanma yeri olan Edirne Çuqur Çayırı sahrasına kurulmuş, IV. Meḥmed 9 Muharrem 1083/7 Mayıs 1672'de otağına geçmiş ve burada yirmi yedi gün beklenmiştir (2a-8a).

Daha sonra Çuqur Çayırı sahrasından ilk menzil olan Çömlek köyüne gelinmiş ve buradan itibaren yol güzergahlarından Rümeli sağ kolu takip edilerek Tuna kıyısındaki İsaççı'ya (Isaccea) varılmıştır. Burada gerek karadan, gerekse denizden bol miktarda zahire gelmesinden dolayı bolluk yaşanmış ve askerler ziyadesiyle zahire almışlardır. Askerler fazla eşya ve elbiselerini İsaççı kalesine emanet bıraktıktan sonra Tuna üzerinde kurulan köprüden geçilerek Qartal sahrasına (Kagul) inilmiş ve burada devlet erkani ve askerler, fazla eşya ve giysilerini bırakarak sade elbise ve sarık giymişlerdir. Qartal'dan kuzeye hareketle İsaççı'dan sonra Osmanlının önemli lojistik üslerinden birisine, Prut nehri kenarında ve Boğdan'ın (Moldova) merkezi Yaş (Iasi) şehrine yakın olan Çuçure'ye (Podu) gelinmiştir. Burada bir taraftan Prut üze-

rinde kurulacak köprü yapımının bitmesi beklenirken diğer taraftan ordudaki son hazırlıklar gözden geçirilmiştir. Çuçure’de Osmanlı ordusunun tamamına resm-i geçit yaptırılıp beylerbeyi, sancakbeyi ve ocak ağalarına rütbelerine göre hilatler giydirilmiş ve askere umumi zahire dağıtılmıştır (25a-42a). Çuçure’den sonra düşman hududuna en yakın bölge olan Pınarbaşı (Melnitsa Podolskaya) menziline gelindiğinde Eflak (Wallachia), bir sonraki menzilde ise Kırım kuvvetleri orduya iltihak etmişlerdir. Bundan sonra Qamaniçe hedefine doğru yol alınmış ve Edirne’den Qamaniçe’ye kadar olan mesafe otuz beş menzilde konaklanmak suretiyle katedilmiştir. Qamaniçe kalesinin 17 Ağustos’ta teslim alınmasından sonra ileri hareket devam edilerek Bucuş’a (Buczacz) gelinmiş ve 23 Eylül’de Lehistan ile Bucuş Anlaşması yapılarak geriye doğru hareketle dönüş yoluna girilmiştir (42a-120b). Dönüş yolunda menziller bu defa geriye doğru teker teker katedilmek suretiyle geçilip Edirne’ye gelinmiş, yolda kendi eyaletlerine yaklaşılacak kuvvetler izin isteyerek bölgelerine gitmişlerdir (120b-136b).

Eserde her bir menzilin adı (veya adları), menzile varış tarihi, varış saati, burada kaç gün kalındığı bütün menzillerde düzenli şekilde kaydedilmiştir. Menzillerdeki yol ve hava durumu, buna bağlı olarak meydana gelen zorluklar, aksamalar, plan dışı konaklamalar,¹³ menzillere en yakın şehir ve kalelere yapılan geziler ve teftişler, moral vermek için verilen hediyeler ve bahşişler ile kapıkulu askerine ulufelerinin verilmesi¹⁴ gibi konular kitapta yer bulur. *Fethnâme*’de padişahın sefere giderken ve dönerken uğranan menzillerdeki av faaliyetleri de konu edilmiştir.

Osmanlı ordusunun ilerlerken uğradığı her bir menzilin askerin ihtiyaçlarının karşılandığı bir mekan olmasının yanı sıra aynı zamanda bir ekonomik faaliyet alanı olduğunun da somut kanıtlarını bu eserde bulmak mümkündür (129b). Bunun güzel bir örneğini Mūsā Bey karyesi menzilinde görmekteyiz. Esere göre ordu içinde pazar kurulmuş ve çevredeki köy ve kasabalardan ahalinin getirdiği zahire, ekmeğe, sebze ve meyve getirip pazarda narh-ı cari, yani serbest piyasa fiyatı üzerinden satılmıştı. Satılan malın fiyatı suni olarak şişirildiğinde, fiyatlara müdahale edildiğinden de bahseder. *Fethnâme*’de anlatılan faaliyetlerden birisi de ordu ilerlerken eyalet askerlerinin ve vasal devletlerin gönderdikleri askerlerin menzillerde orduya iltihak etmeleri, bu vesileyle devlet erkanının önünde geçit yapmaları, beğeni kazanılması halinde de komutanlara ve ileri gelen askerlere hilatler giydirilmesi hadiseleridir (msl. 17a).

Yine ordunun ilerlemesi esnasında bazı önemli menzillerde yapılan ordu şenlikleri de bu eserde kaydedilmiştir (18b). Bunun bir örneğini gidiş yolundaki İsaqçı menziline görmekteyiz. İsaqçı Osmanlı sağ kolunda önemli bir toplanma merkezi olduğundan burada şenlik yapılmıştır. Osmanlı ordusunun ilerlemesi sırasında her menzilde bir sonraki menzil için bir çarhacı ve bir konakçı tayin olunması da *Fethnâme*’de detaylıca anlatılmıştır (28a). Eserde anlatılan kronolojik sıralamada Qaraşu (Novodari) menzilinden itibaren tarihlerde tutarsızlık görülmektedir. Mesela 29 gün çeken Safer ayına 30 Safer olarak giriş yapılmıştır.

H.A. Hicaz'a gitmiş, sonra nasıl hacı olunacağını ve gördüğü ve ziyaret ettiği yerleri bir mukaddime ve altı bölüm olarak tertip ettiği *Tuhfetü'l-hüccâc* adlı kitabında anlatmıştır (1074/1663-64). Eserin İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no. 386/6'da kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

① *Aḥbārü'l-Yemânî*

Yazmalar: (1) İstanbul, Millet Kütüphanesi, no. 657, 243 y., 25 sat., nesih kırması. Babinger, GOW, no. 154'te yanlışlıkla Millet Kütüphanesi 801 olarak gösterilmiştir. (2) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 886, 226 varak, 25 sat., nesih. (4) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, no. 921, 320 y., 27 sat., nesih. *Telḥîşü'l-bārqu'ü'l-Yemânî* olarak. (3) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab 632; 320 varak, 25 satır, talik. Nemden yıpranmış durumda olan bu nüshanın müstensihisi Mollâ Halil'dir; istinsah tarihi verilmemiştir.

② *Fethnâme-i Qamanîçe*

Yazma: (1) İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, no. 308, 136 y., 15 sat., nesih.

Genel Kaynakça:

Emîn Yağıtal, “Osman III.’ün tahta çıkışının bildirilmesi için 1755 yılında Lehistan Devleti’ne büyükelçi olarak gönderilen ‘Alî Ağa’nın bu görevle ilgili manzûm sefâretnâmesi,” *Ta’rîḥ-i ‘Osmanî Encümeni Mecmû‘ası*, 13 (1328/1910), 151-155. Bursalı Mehmed Tâhir, *‘Osmanlı Mü’ellifleri*, c. 3 (İstanbul, 1342/1923), 47. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Ankara, 1982), no. 154. Antoine Galland, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar*, çev. Nihat Sırrı Örik (Ankara, 1987), 109-130. Bogdan Murgescu, “İsakça” *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 22 (2000), 489. Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanîçe Seferi’nin Lojistik Hazırlıkları*, Doktora Tezi (Ankara Üniversitesi, 2002).

¹ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Ankara, 1982), no. 154; Bursalı Mehmet Tahir, *‘Osmanlı Mü’ellifleri*, c. 3 (İstanbul, 1342/1923), 47.

² Franz Babinger, *a.g.e.*, 197.

³ Hülisi Yavuz, *Yemen’de Osmanlı İdaresi ve Rumuzî Tarihi*, c. 1 (Ankara, 2003), XXII.

⁴ Örneğin *Aḥbārü'l-Yemânî*’de birinci bab, üçüncü fasılda 9b’de verilen şerh *Telḥîşü'l-barqu'ü'l-Yemânî*’de 10b’de metnin içine özetlenerek yerleştirilmiştir.

⁵ Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitaplığı, no. 921.

⁶ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 886, 2a-2b.

⁷ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 2b-34a.

⁸ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 34a-90a.

⁹ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 90a-200a.

¹⁰ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 200a-211a.

¹¹ Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 211a-225a.

¹² Hâcî ‘Alî, *Aḥbâr*, 225a-226a.

HISTORIANS OF THE OTTOMAN EMPIRE
C. Kafadar H. Karateke C. Fleischer

¹³ Msl. Köprü Köy'de; Hâcî °Alî, *Fethnâme*, 12a-13b.

¹⁴ Msl. Qartal menziline mevâcib dağıtılmıştır; Hâcî °Alî, *Fethnâme*, 21a.

Mustafa TÜRKMEN
Ağustos 2005